

מבוא

ישתבח הבורא ויתפאר היוצר שזיכני להוציא לאור את החיבור על ספר קהלת.

בסייעתא דשמיא הייתה לי הזכות למסור שיעורים על ספר קהלת, בבית המדרש "לב לאחים" בעיר רחובות ובעוד מקומות. השיעורים מאירי העיניים בלשון השווה לכל נפש, נמסרו על פי הפירוש "תעלומות חכמה" למוריני רבי יעקב בן רבי יעקב משה לורברבוים מליסא זצוק"ל, בעל ה"חוות דעת" ו"נתיבות המשפט" ועוד.

הפירוש "תעלומות חכמה" מסביר ומבאר את הפסוקים בספר קהלת באופן נפלא. שלמה המלך מתייחס לשאלות וקשיים העלולים להתעורר במהלך מסעו של האדם בעולם הזה ומשיב תשובה לכל שאלה וקושי, תוך כדי עידוד לבחירה נכונה בדרך התורה והמצוות.

קראתי לחיבור בשם "נתיבות חכמה" מכיוון שהוא מבאר את הפירוש "תעלומות חכמה" וסולל נתיבות ללב הלומדים. הביאור מתאים למגוון הקהלים, ליושבי בתי המדרש ובני ביתם ואף לאחינו אשר עדיין לא זכו להסתופף בהיכלי התורה, אך לבם נפתח לחקור ולשמוע את דבר ה'.

משומעי ולומדי השיעורים עלתה הבקשה לאגד את הדברים ולהדפיסם.

ב"ה אני זוכה למסור שיעורים והרצאות למגוון גדול של קהלים. החיבור מוקדש להם, הם השומעים והמקבלים, השואלים והמדייקים. מתלמידי החכמים ועד לסטודנטים השונים, מתלמידים רכים ועד לישישים. לכולם אני מודה מקרב לב על הזכות הגדולה להשמיע את דבר ה' ברבים.

תודה מיוחדת לרבנים, המנהלים, הרכזים והמארגנים.

תודה רבה לבני משפחתי ובפרט לאימי היקרה ורעייתי המסורה.

תודה לכל אלו שנהנו מהחיבור "שיר השירים המבואר שמן המור", עודדו ודחפו להמשיך הלאה לשיעורים וכתובה של החיבור על ספר קהלת.

אברהם זאב קלנר

הקדמה

מי כתב את ספר קהלת

ספר קהלת הוא אחד מאחד עשר הכתובים שהם חלק מעשרים וארבעה כתבי הקודש. הוא מתחיל במילים "דְּבַרִּי קֹהֶלֶת בֶּן דָּוִד מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם". בהמשך הספר נכתבו הפסוקים בלשון גוף ראשון, (א יב) "אֲנִי קֹהֶלֶת הָיִיתִי מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל בִּירוּשָׁלַם". בסוף הספר שוב נכתבו פסוקים בגוף שלישי (יב ט) "וַיֵּתֶר שְׁהִיָּה קֹהֶלֶת חָכָם עוֹד לִמָּד דַּעַת אֶת הָעָם וְאַזָּן וַחֲקֹר תִּקְוֹן מְשָׁלִים הִרְבָּה. בִּקְשׁ קֹהֶלֶת לִמְצֹא דְבַרִּי חִפֵּץ וְכָתוּב יִשָּׁר דְּבַרִּי אֲמֶת".

הגמרא (בבא בתרא טו.) מלמדת שחזקיהו וסיעתו כתבו את: ישעיה, משלי, שיר השירים וקהלת. רש"י מבאר שראיית הגמרא מהפסוק במשלי (כה א) "גַּם אֱלֹהִים מְשַׁלִּי שְׁלֹמֹה אֲשׁוּר הָעֵתִיקוּ אֲנָשִׁי חֲזָקִיָּה מֶלֶךְ הַיּוֹדָה". קהלת אמר את הדברים וכנראה גם כתבם, אנשי חזקיה העתיקו וערכו את ספר קהלת.

הרשב"ם (קהלת א א) מסביר ששני המקראות הללו "דְּבַרִּי קֹהֶלֶת בֶּן דָּוִד מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם. הִבֵּל הִבְלִים אָמַר קֹהֶלֶת הִבֵּל הִבְלִים הַכֹּל הִבֵּל", לא אמרן קהלת, כי אם אותו שסידר את הדברים כמות שהן. לפי דבריו אפשר לבאר שגם בסוף הספר בשני הפסוקים המתארים את שלמה המלך, חוכמתו ופעלו, הם לא נאמרו על ידי שלמה על עצמו, אלא על ידי עורכי הספר.

קהלת אינו שם פרטי, שהרי נכתב (ז כז) "רָאָה זֶה מְצֹאֲתִי אֲמָרָה קֹהֶלֶת", (יב ח) "הִבֵּל הִבְלִים אָמַר הַקֹּהֶלֶת הַכֹּל הִבֵּל", פעם אחת נכתב בלשון נקבה ופעם אחת בתוספת ה' הידיעה. קהלת הוא כינוי לשלמה המלך שאמר את דבריו בהקהל, כפי שנאמר (מלכים א ח א) "אֲזַז יַקְהֵל שְׁלֹמֹה אֶת זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל רָאשֵׁי הַמִּטּוֹת נְשִׂאֵי הָאֲבוֹת לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה יְרוּשָׁלַם". וכן (דברי הימים ב ה ב) "אֲזַז יַקְהִיל שְׁלֹמֹה אֶת זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶת כָּל רָאשֵׁי הַמִּטּוֹת נְשִׂאֵי הָאֲבוֹת לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל יְרוּשָׁלַם".

הסבר נוסף לכינוי קהלת, על שם שהקהיל ואסף הרבה חכמה. כפי שמבאר רש"י ומביא את הפסוק (משלי ל א) "דְּבָרֵי אָגוּר בֶּן יֶקֶה", שלמה נקרא אגור מכיוון שאגר חכמה, ונקרא יקה מכיוון שהקיא, דרש ולימד אותה לרבים.

המדרש (קהלת רבה א א) מבאר את הפסוק (מלכים א ג ה) "בְּגִבְעוֹן נִרְאָה ה' אֶל שְׁלֹמֹה בַּחֲלוֹם הַלַּיְלָה, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים שְׁאֵל מֶה אֲתֶן לָךְ". אמר שלמה אם אני שואל כסף וזהב ומרגליות הוא נותן לי, אלא הריני שואל את החכמה והכל בכלל. הדא הוא דכתיב (מלכים א ג טו) "וַנִּתֶּנָּה לְעֶבְדְּךָ לֵב שֹׁמֵעַ". אמר לו הקדוש ברוך הוא, החכמה שאלת ולא שאלת לך עושר וכבוד ונפש אויבך, לפיכך החכמה והמדע נתון לך, ועל ידי כן גם עושר ונכסים וכבוד אתן לך.

מיד (מלכים א ג טו) "וַיִּקֶץ שְׁלֹמֹה וְהִנֵּה חֲלוֹם, וַיִּבֹּא יְרוּשָׁלַם וַיַּעֲמֹד לִפְנֵי אֲרוֹן בְּרִית אֲדֹנָי, וַיַּעַל עֲלוֹת וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה וַיַּעַשׂ מִשְׁתָּה לְכָל עֶבְדָּיו". אמר רבי יצחק מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה. מיד שרתה עליו רוח הקודש ואמר שלשה ספרים הללו: משלי ושיר השירים וקהלת.

קדושתו של ספר קהלת

המשנה (ידיים ג ה) מביאה מחלוקת האם קהלת הוא כשאר כתבי הקודש שהם מטמאים את הידיים, [מחמת שגזרו עליהם כדי שלא יניחו אוכל של תרומה בקרבת הספרים, דבר העלול לגרום שהעכברים שבאים לאוכל יזיקו לספרים] או שהוא במעלה פחותה ואינו מטמא את הידיים.

כל כתבי הקדש מטמאין את הידיים. שיר השירים וקהלת מטמאין את הידיים. רבי יהודה אומר, שיר השירים מטמא את הידיים, וקהלת מחלוקת. רבי יוסי אומר, קהלת אינו מטמא את הידיים ושיר השירים מחלוקת. רבי שמעון אומר, קהלת מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל.

אמר רבי שמעון בן עזאי, מקובל אני מפי שבעים ושנים זקן, ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה, ששיר השירים וקהלת מטמאים את הידיים. אמר רבי עקיבא, חס ושלום, לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידיים, שאין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קדש, ושיר השירים קדש קדשים. ואם נחלקו, לא נחלקו אלא על קהלת. אמר רבי יוחנן בן יהושע בן חמיו של רבי עקיבא, כדברי בן עזאי כך נחלקו וכן גמרו.

קריאת מגילת קהלת בציבור

המנהג בקרב חלק גדול מקהילות ישראל, לקרוא את מגילת קהלת בציבור בשבת חול המועד סוכות. כאשר יום טוב ראשון חל בשבת ואין שבת חול המועד סוכות, המנהג בארץ ישראל לקוראה ביום טוב הראשון, ובחוץ לארץ שיש גם שמיני עצרת וגם שמחת תורה, קוראים ביום שמיני עצרת.

הרמ"א (שו"ע או"ח תרס"ג ב) מביא את המנהג להלכה בשם המהרי"ל לקרוא בשבת חול המועד סוכות. המנהג קדום ונמצא גם במחזור ויטרי וסידור רש"י. לעומת זאת בסדר טרוייש במנהיג, ובאבודרהם כתוב שקוראים תמיד בשמיני עצרת.

מספר טעמים נאמרו לסיבת קריאת מגילת קהלת בחג הסוכות.

המשנה ברורה (תרצ"ז) מביא שהטעם הוא מכיוון שחג הסוכות הוא חג השמחה ובקהלת נאמר (ב ב) "לְשֹׁחֹק אָמַרְתִּי מְהוֹלָל וּלְשִׁמְחָה מָה זֶה עָשָׂה".

האבודרהם מביא (תפלות הפסח ד"ה נהגו העולם) שהטעם הוא מכיוון שכתוב בה (יא ב) "תֵּן חֶלֶק לְשִׁבְעָה וְגַם לְשִׁמוֹנָה" ובגמרא (עירובין מ: ר' יהושע אומר שבעה אלו שבעה ימי פסח שמונה אלו שמונה ימי החג. האבודרהם מבאר שחג הסוכות הוא חג האסיף, ולכן שלמה המלך מזהיר ומעורר את האדם, על תרומות מעשרות ונדרים שישלם במועד, ולא יעבור עליהם בבל תאחר בשלוש רגלים.

וטעם נוסף, מכיוון ששלמה אמר את הדברים בהקהל בחג הסוכות, ככתוב (מלכים א ח ב) "וַיִּקְהֵלוּ אֶל הַמָּלֶךְ שְׁלֹמֹה כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל בְּיָרֵחַ הָאֲתָנִים בַּחֹג הוּא הַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי", כפי שמצווה התורה (דברים לא י) "וַיֵּצֵאוּ מִן־הָאֶרֶץ אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים בְּמֵעַד שָׁנָת הַשְּׁמִיטָה בַּחֹג הַסֻּכּוֹת... הִקְהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף".

במטה משה (תתקסו) מבאר שבכל שנה בחג הסוכות מתקבצים כל ישראל לירושלים. מזג האוויר הנוח, השפע בתקופת האסיף בה גם העניים קבלו את חלקם והשמחה הגדולה של כולם. זה הזמן להדריך את עם ישראל בדרך התורה, וקריאת מגילת קהלת מיישרת את הלב ומדריכה את העם בדרך הישר.

ר' צדוק הכהן (צדקת הצדיק רב) מביא טעם לפי שקוראים את הפסוק (קהלת ב י) "וְכָל אֲשֶׁר שָׁאָלוּ עֵינַי לֹא אֶצְלָתִי מֵהֶם, לֹא מִנְעַתִּי אֶת לְבִי מִכָּל שִׁמְחָה כִּי לְבִי שָׂמַח מִכָּל

עֲמָלִי, וְזֶה הָיָה חֶלְקִי מִכָּל עֲמָלִי". בחג הסוכות אנו צריכים ללמוד ולדעת מה השמחה האמיתית. על ידי שמבינים את ההבל שבענייני העולם הזה, מגיעים לשמחה האמיתית בעבודת ה' של וזה חלקי מכל עמלי.

הציץ אליעזר (כב לו) מוסיף טעם על פי פיוט ההושענות הנאמר בשבת חול המועד סוכות. "פְּהוֹשְׁעֵת קִהְלֵת וְעָמּוּ בְּבֵית עוֹלָמִים. רְצוּף בְּחֶגְגָם שְׂבָעָה וְשְׂבָעָה יָמִים. כִּן הוֹשֵׁעַ נָא". אנו מזכירים את קהלת שחנך את בית המקדש בימים אלו של חג הסוכות. יש המוסיפים טעם לקריאה בחג הסוכות חג האסיף בו האדם עלול להתגאות בעושרו והצלחתו. לכן ראוי לקרוא בו את קהלת שמהביל את ענייני העולם הזה ומלמד מה תכלית החיים ומטרת בריאת האדם בעולם.

קושי בהבנת ספר קהלת

הגמרא במסכת שבת (ל:) מביאה את דבריו של רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, מפני שדבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גנזוהו, מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה. תחילתו דברי תורה, דכתיב (קהלת א ג) "מִה יִתְרוֹן לְאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ שְׂעֵמֶל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ". ואמרי דבי ר' ינאי: תחת השמש הוא דאין לו, קודם שמש יש לו (יש יתרון בלימוד התורה שקדמה לשמש).

סופו דברי תורה דכתיב (קהלת יב יג) "סוֹף דְּבַר הַפֶּל נִשְׁמַע אֶת הָאֱלֹהִים יֵרָא וְאֶת מִצּוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם". מאי כי זה כל האדם, אמר רבי (אליעזר): כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה. ר' אבא בר כהנא אמר: שקול זה כנגד כל העולם כולו. שמעון בן עזאי אומר ואמרי לה שמעון בן זומא אומר: לא נברא כל העולם כולו אלא לצוות לזה (לצוות הכוונה לחברה, להתחבר ללומדי התורה).

ומאי דבריו סותרין זה את זה כתיב (קהלת ז ג) "טוֹב כַּעַס מִשְׁחֹק", וכתוב (קהלת ב ב) "לְשֹׁחֹק אֲמַרְתִּי מְהוֹלָל". כתיב (קהלת ח טו) "וְשִׁבְחָתִי אֲנִי אֶת הַשְׁמִימָה", וכתוב (קהלת ב ב) "וּלְשִׁמְמָה מִה זֶה עֲשֵׂה". לא קשיא, טוב כעס משחוק, טוב כעס שכועס הקדוש ברוך הוא על הצדיקים בעולם הזה, משחוק שמשחוק הקדוש ברוך הוא על הרשעים בעולם הזה. ולשחוק אמרתי מהלל, זה שחוק שמשחוק הקדוש ברוך הוא עם הצדיקים בעולם הבא.

ושבחתני אני את השמחה, שמחה של מצוה. ולשמחה מה זה עושה, זו שמחה שאינה של מצוה. ללמדך, שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצוה, שנאמר (מלכים ב ג טו) "וַעֲתָה קָחוּ לִי מִנְּגִן וְהָיָה כִּנְנָן הַמִּנְּגֵן וַתְּהִי עָלָיו יָד ה'".

בהמשך מביאה הגמרא שאף את ספר משלי בקשו לגנוז, שהיו דבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גנזוהו. אמרי, ספר קהלת לאו עיינין ואשכחין טעמא, הכא נמי ליעינין. (כמו שאת ספר קהלת הצלנו מהגניזה על ידי העין וההסברים, כך נעין ונבאר את הסתירות בספר משלי). ומאי דבריו סותרים זה את זה, כתיב (משלי כו ד) "אַל תַּעֲזֹב כְּסִיל כְּאֻלְתּוֹ", וכתיב (משלי כו ה) "עֲנֵה כְּסִיל כְּאֻלְתּוֹ". לא קשיא, הא בדברי תורה, הא במילי דעלמא.

במדרש (ויקרא רבה כח א) מובאים דבריו של ר' בנימין בן לוי: בקשו לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שהם נוטין לצד מינות. אמרו כך היה ראוי שלמה לומר (קהלת יא ט) "שִׁמְח בַּחֲזֹר בִּילְדוּתֶיךָ וִיטִיבֶךָ לִבָּךְ בְּיָמֶי בַּחֲזֹרְתֶךָ". משה אמר (במדבר טו לט) "וְלֹא תַתִּירוּ אַחֲרֵי לִבְבְּכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם", ושלמה אמר "וְהִלַּךְ בְּדַרְכֵי לִבָּךְ וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ". אלא הותרה רצועה, לית דין ולית דיין. כיון שאמר "וְדַע כִּי עַל כָּל אֱלֹהִים יִבְיָאָה הָאֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּט", אמרו, יפה אמר שלמה.

אמר ר' שמואל בר נחמני: בקשו לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שהם נוטים לצד מינות. אמרו, כך היה שלמה צריך לומר "מֵה יִתְרוֹן לְאָדָם", יכול אף בעמלה של תורה במשמע. חזרו ואמרו, אילו אמר בכל עמל ושתק, היינו אומרים אף בעמלה של תורה במשמע הוא, הא אינו אומר אלא "בְּכָל עֲמָלוֹ", בעמלו הוא שאינו מועיל, אבל בעמלו של תורה מועיל. אמר ר' יודן: "תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ" אין לו, למעלה מן השמש יש לו.

מסרים דרך משלים

המדרש (שיר השירים רבה א א ח) מבאר את הפסוק (קהלת יב ט) "וַיִּתֵּר שְׁהֵיָה קִהְלָת חָכָם, עוֹד לְמִד דַּעַת אֶת הָעָם וְאֵזֶן וְחֶקֶר תִּקֵּן מִשְׁלִים הַרְבֵּה". הדברים שנכתבו בקהלת הם חכמים וכל אדם צריך לכופף את אזנו ולשמוע את הדברים, ועל אחת כמה וכמה ששלמה החכם מכל אדם כתבם, ויותר שהוא כתבם ברוח הקודש.

המדרש ממשיך לתאר ששלמה עשה אוזניים לתורה על ידי שחקר ותיקן הרבה משלים כדי שהעם יצליחו בלימוד התורה. מספר משלים נאמרו במדרש לתיאור השינוי הגדול שעשה שלמה באופן הלימוד לרבים: ארמון עם פתחים שכולם טעו בהם עד שפיקח תלה שלט בפתח. לחורשה של קנים חסומה עד שפיקח כיסח בעזרת מגל את החסימה. לסל מלא פירות שלא היה לו אוזן להחזיק את הסל, לסיר רותח ללא אוזן לנשיאה, לבאר מים שלא היה חבל כדי לדלות מתוכה.

המדרש מסיים בדבריהם של החכמים: אל יהי המשל הזה קל בעיניך. שעל ידי המשל הזה, אדם יכול לעמוד בדברי תורה. משל למלך שאבד זהוב מביתו או מרגלית טובה, לא על ידי פתילה באיסר הוא מוצא אותה (הוא משתמש בפתילה שעלתה רק איסר כדי להאיר לחפש ולמצוא את מטבע הזהב היקרה). כך המשל הזה, לא יהיה קל בעיניך, שעל ידי המשל אדם עומד על דברי תורה. ותדע לך שהוא כן, שהרי שלמה על ידי המשל עמד על דקדוקיה של תורה.

אמר רבי יודן: ללמדך, שכל מי שאומר דברי תורה ברבים, זוכה שתשרה עליו רוח הקודש של שכינה. וממי אתה למד משלמה. שעל ידי שאמר דברי תורה ברבים, זכה ששרתה עליו רוח הקודש. ואמר שלושה ספרים: משלי, קהלת ושיר השירים.

הבל הבלים

הגאון מוילנא בפסוק הראשון בספר קהלת, מבאר את השימוש הנרחב בפסוקי הספר במושג "הבל".

באדם טמונים ארבעה כוחות: דומם, צומח, חי ומדבר. הדומם כשמו כן הוא, אין בו נפש אלא חומר בלבד. בצומח יש נפש אחת שהיא נפש הצומחת. בחי יש גם את הרוח החיונית ובאדם המדבר יש גם כוח שכלי. יש בעלי חיים שמוציאים קולות מפהם, אולם אין להם את כוח השכל.

נמצא כי יש באדם שלוש נפשות: הצומח, החי והשכלי. ההגדרה שלהן היא: נפש, רוח ונשמה. הנפש משכנה בכבד, הרוח בלב והנשמה במוח. כל אחת מהנפשות מתאוה לשורשה. הנפש מתאוה למאכל ומשתה, להחזיק ולגדל את הגוף. כל תאוות הגוף מקורן בכבד.

הרוח מתאווה לכבוד ועושר, לעורר את הגוף. כל מידות הקנאה הגאוה ושאר המידות מקורן בלב. לב רע הוא שורש לכל המידות הרעות ולב טוב הוא שורש לכל המידות הטובות. הנפש והרוח מכונים בהמייס, הם מצויים גם בבעלי חיים. לעומתם, הנשמה שהיא חלק אלוך ממעל, מתאווה לדברים רוחניים. מקום החכמה והמחשבה, הדבקות בה' ויראת שמיים, מקורן במוח.

במשנה באבות (ד כא) מובאים דבריו של רבי אלעזר הקפר, הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. הקנאה התאוה והכבוד הן שורשים לכל המידות הרעות. כפי שמופיע בהמשך המשניות (אבות ה ט) שמי שיש בו: עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה, הוא מתלמידיו של בלעם הרשע. עין רעה היא הקנאה, רוח גבוהה היא הכבוד, נפש רחבה היא התאוה. בנפש יש שורש רע אחד שהוא התאוה ואילו ברוח יש שני שורשים רעים שהם הקנאה והכבוד.

חכמינו מבארים (אברבנאל בראשית ד א. מנורת המאור נר ג כלל י) ששלושת בניו של אדם הראשון, קין הבל ושת, מייצגים את שלושת הנפשות, נפש רוח ונשמה. "קין הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה", קין מייצג את הנפש המתאוה לאכול ולשתות. "וְהָיָה הָבֶל רֹעֵה צֹאן", הבל מייצג את הרוח המתאוה לעושר וכבוד.

את החלק של רצון וצורך הגוף לאכילה ושתיה, אפשר לרתום לעבודת ה'. האדם יכול לאכול ולשתות כדי לקיים את גופו ואף כדי ליהנות ולשמוח בעבודת ה'. אך החלק של הקנאה והכבוד, אין בהם צורך וקשר לעבודת ה', הם מתנגשים ומפריעים לחלק של הנשמה לפעול כפי הייעוד שלה.

הבן הראשון נקרא קין, "וַתֹּאמֶר קַנְיִתִּי אִישׁ אֶת ה'", קין מייצג את הנפש. יש בצורך האדם באכילה ושתיה מקום לשותפות עם ה'. הבן השני נקרא הבל שהוא מייצג את הרוח. אך ברצון לקנאה וכבוד אין מקום לשותפות עם ה', ולכן כאשר נולד הבן השלישי שת, נאמר "כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים צָרַע אַחֵר תַּחַת הָבֶל", במקום הבל. שת מייצג את הנשמה שבאדם, את צלם האלוקים שיש באדם, "וַיֹּלֶד בְּדִמְיוֹתָו כְּצִלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת".

את תאוות הגוף קל יחסית לזהות ולפתח דרכי התמודדות כיצד להשתמש בהם באופן מושכל ונכון כשהמטרה היא שהגוף יהיה בריא לעבודת ה' יתברך. אך את

תאוות הרוח, החלק של ההבל, יותר קשה לזהות, ועל אחת כמה וכמה שיותר קשה להתגבר עליהן.

שלמה המלך בספר קהלת מעניק כלים לזהות את תאוות הרוח, לסנן ולהבדיל בין הטוב לרע, בין האמת לשקר, בין רצון הרוח לרצון הנשמה ומגוון כלים ואמצעים להבין את ההבל שבתאוות הרוח ולהתגבר עליהן. כאשר במקביל האדם מבין את רצון הנשמה הקדושה ופועל למלא את ייעודו ותפקידו בעולם כפי שמדריכה אותנו התורה.

פירוש תעלומות חכמה

המורכבות והייחודיות של ספר קהלת, המשלים הרבים, הרזים הסודות והמסרים הטמונים בו, אינם מובנים לעין הקורא שאינו מעיין כראוי ולפיכך גם עלולים לעורר שאלות וסתירות. שלמה המלך כתב את קהלת במטרה ללמד את העם את הדרך הנכונה בעבודת ה', את המבט הישר והשכלי המתגבר על כל רגש ונותן לאדם את היכולת לבחור נכון גם במצבים קשים וגם כאשר הוא מוקף באנשים חכמים בעיני עצמם השואלים שאלות פילוסופיות קשות.

פירושים רבים נכתבו על קהלת, אולם הפירוש של רבנו יעקב מליסא "תעלומות חכמה" בולט ובוהק באור הגדול הנובע ממנו. הפסוקים נפרשים ומתבארים באופן ברור וישר, אין סתירות ואין תמיהות. פסוקים רבים נכתבו כדו שיח בין השואל המתלבט בדרכו, לבין התשובה הברורה שתאיר את הדרך הנכונה.

הפסוק לא מציג את זהות האומר, האם הוא השואל או המשיב, אך בעיון ניתן להבחין עד מהרה במי מדובר. פעמים רבות מיד לאחר שאלת או מחשבת השואל, יופיעו המילים "גם זה הִקְבֵּל" בהתייחסות לשאלה או לתפיסה המוטעית, ומיד לאחר מכן נכתב ההסבר החד והברור.

שלמה מתייחס לסוגים רבים של שאלות באמונה, ובמקביל לתכונות ומידות אנושיות. לרצונות טבעיים של הגוף ולזמנים קשים של התמודדות עם קשיי החיים. כל אלה משליכים אבני נגף בדרך הישר לעבודת ה' ואף עלולים להסיט את האדם לחלוטין מתפקידו בעולם.

כגון: השאיפה לעושר והנאות הגוף, השאיפה לגבורה וכבוד, השאיפה לחכמה וגילויים חדשים, השאיפה לעצמאות מחשבתית והרצון לפעול לטוב על פי שיקול דעת אישי. שאלות על מציאות הבורא ועל השגחתו והנהגתו. על הידיעה והבחירה, על צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, על צדיקים שיש להם בן רשע ועל רשעים שיש להם בן צדיק.

על נפילות רוחניות של צדיקים ועל מעשים טובים של רשעים. על זמנים של עצב ותסכול ועל עצלות טבעית וחוסר עקביות. על תכלית הייסורים וקטנות האדם. על מורכבות האדם והחיים לאחר המוות. על התלבטות בין חקירה לבין קבלה. על חוסר הרצון ללמד להוכיח ולהתעמת, ועל תפקיד האדם בעולם הזה.

התשובות בהירות ונותנות מענה הולם. אולם לפעמים האדם עלול לומר שהוא לא קיבל תשובה לשאלה הפרטית שלו שאינה מופיע בכתובים. לכן שלמה מבהיר לו, שהוא יכול לכתוב ספרים בלי קץ ולדרוש בלי סוף, תמיד עלולים להישאר קצוות פתוחים. לכן המגילה מסתיימת בכלל הברור לכל אחד בכל מקום ובכל מצב: "סוף דְּבַר הַכֹּל נִשְׁמָע, אֶת הָאֱלֹהִים יֵרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם".

קהלת

פרק א

(א) דְּבַרִי קֹהֶלֶת בֶּן דָּוִד מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם: (ב) הֶבֶל הַבָּלִים

נתיבות חכמה

א. דְּבַרִי קֹהֶלֶת. שלמה המלך מכנה את עצמו בשם קהלת, ומוסיף שהוא בֶּן דָּוִד, ותפקידו הוא מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם. הסיבה בתחילת המגילה להזכיר את שלוש ההגדרות: קהלת, בן דוד, מלך, מכיוון שיש שלוש מעלות חשובות לאדם: חכמה, גבורה ועושר.

חכמה היא ידע נרחב. גבורה אלו הן המידות והתכונות של האדם. עושר זו האפשרות להוציא את רצונו מן הכוח אל הפועל. קהלת - שלמה הקהיל, אסף ולמד את כל החכמות. בן דוד - שלמה ממשיך את דרכו של דוד אביו שהיה מפורסם במידותיו הטובות. מלך בירושלים - היה לו עושר גדול ושליטה מוחלטת.

הגמרא (שבת צב.) מלמדת שאין השכינה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר ובעל קומה. המעלות הן הכרחיות וחשובות מאוד, אך ורק לצורך עבודת ה'. אם אדם מתגאה ומשתמש במעלות אלו לענייני חולין, הרי שהוא מחטיא את המטרה. כמאמר הנביא ירמיהו (ט כט) "כֹּה אָמַר ה' אֵל יִתְהַלֵּל חָכֵם בְּחִכְמָתוֹ, וְאֵל יִתְהַלֵּל הַגִּבּוֹר בְּגִבּוֹרָתוֹ, אֵל יִתְהַלֵּל עֹשֶׂי עֲשָׂוִי. כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל, הַשֹּׁפֵל וְיֹדֵעַ אוֹתִי, כִּי אֲנִי ה' עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּאֶרֶץ, כִּי בְּאֵלֶּה חֲפָצָתִי נָאִם ה'".

הקדוש ברוך הוא נותן לנו את המעלות לצורך רוחני ולכן אדם שזוכה למעלות אלו ומשתמש בהן כדי להשכיל ולדעת את ה', יכול לשמוח ולהתהלל במעלותיו. אך אדם שמשתמש במעלות אלו לצורכי חולין, דומה לאדם שקיבל מהמלך לבוש יקר ומכובד כדי ללבוש בבואו לפני המלך, והוא משתמש בלבוש היקר והמיוחד בבית המשתה.

שלמה המלך שמעיד על עצמו שיש לו את שלושת המעלות, הוא זה שיכול ללמד, שהמעלות נועדו אך ורק לעבודת ה' ואילו לגבי שימוש חולין בהן, הרי שהן הבל הבלים.

**אָמַר קְהֵלֶת הַבָּל הַבָּלִים הַבָּל: (ג) מַה יִּתְּרוֹן לְאָדָם
בְּכָל עֲמָלוֹ שִׁיעֲמַל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ: (ד) יָדוּר הֵלֶךְ וְדוּר בָּא**

נתיבות חכמה

ב. הַבָּל הַבָּלִים אָמַר קְהֵלֶת. שלמה מחלק את החכמה, גבורה ועושר לשני חלקים. על חכמה וגבורה נאמר הַבָּל הַבָּלִים. ואילו לגבי העושר נאמר הַבָּל הַבָּל. מכיוון שמעלות החכמה והגבורה הן בגוף האדם ואילו מעלת העושר היא מחוץ לגוף האדם. חכמה וגבורה הן לא הבל מוחלט, כי יש בהן צורך מסוים גם לחיי החולין של העולם הזה.

אפילו לגבי הגויים נאמר שיש מעלה לחוכמתם, כפי שמבואר במדרש איכה (איכה רבה ב יג) על הפסוק "מִלְכָּה וְשָׂרִיָּה בְּגוֹיִם אֵין תְּנֻהָ". אם יאמר לך אדם יש חכמה בגויים, תאמין, ככתוב (עובדיה א ח) "הֲלוֹא בַיּוֹם הַהוּא נָאֵם ה' וְהֶאֱבַדְתִּי חֻקִּים מֵאֲדוֹם וּתְבוּנָה מִהָרַע עֲשׂוּ". אך אם אדם יאמר, יש תורה בגויים. אל תאמין, שהרי "מִלְכָּה וְשָׂרִיָּה בְּגוֹיִם אֵין תְּנֻהָ".

גם המידות שבגוף האדם, אפילו הרעות שבהן כקנאה וגאווה יש בהן צורך מסוים. כפי שהתורה מספרת על פנחס שהרג את זמרי בן סלוא, (במדבר כה יא) "פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן, הִשִּׁיב אֶת חַמְתִּי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בִּקְנָאוֹ אֶת קִנְאָתִי בְּתוֹכָם, וְלֹא כָלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּקְנָאֲתִי".

וכפי שהגמרא (סוטה ה.) מביאה את המימרא של רבי חייא בר אשי בשם רב לגבי הצורך במידת הגאווה. תלמיד חכם צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית (אחד חלקי שישים וארבע). אך לגבי מעלת העושר, אומר שלמה המלך שזה הכל הבל.

זה כלל לא מעלה אלא ניסיון לאדם מאת ה' שבחר בו לשמור על הממון. לראות כיצד הוא מתמודד עם היכולת הכלכלית שלו, האם הוא מקיים את תפקידו לתת צדקה ולסייע לעניים, וכך הוא עומד בניסיונו. או שמטרתו לשימוש עצמי ליהנות מהעולם הזה ולרדוף עוד ועוד אחר העושר, ואם כך הכל הבל, אין בכך שום מעלה.

ג. מַה יִּתְּרוֹן לְאָדָם. אין שום יתרון הישג ומעלה לאדם בְּכָל עֲמָלוֹ שִׁיעֲמַל. בכל המאמצים והטרחה הגדולה שהוא עמל, במידה וההישגים והעמל מכוונים לדברי